

Exclusive Citizenship and the Production of “Bare Life”: A Critique of Liberal Theories of Nationality from the Perspective of Syrian Kurdish Experience

Shima Hasani Kurdistani¹

Abstract

This research provides a critical analysis of the mechanisms of political exclusion in modern states, focusing on the experience of Syrian Kurds following the 1962 census. The fundamental problem is that liberal theories of citizenship, based on universal rights, legalism, and international institutions, are incapable of explaining and preventing the phenomenon of structural statelessness. The main objective of the study is to critique these theories and offer an alternative theoretical framework based on Carl Schmitt's concepts of the "state of exception" and the "moment of decision," as well as Giorgio Agamben's notions of "bare life" and homo sacer. The central research question is how the mechanisms of political exclusion in modern states can be analyzed through the lens of these theories, and why liberal theories fail to explain this phenomenon. The research methodology is based on documentary analysis and a comparative review of political theories. Data were collected from library sources and reports by international human rights organizations. The key findings show that the 1962 census was a clear example of the Schmittian "moment of decision," which led to the exclusion of 120,000 Kurds from the citizenship order and their transformation into Agambenian homo sacer. This process involved the suspension of ordinary citizenship laws, the application of arbitrary criteria, and the creation of friend/enemy distinctions at the domestic level. The study reveals that the state of exception shifted from a temporary condition to a permanent and institutionalized one, and that Kurdish areas functioned as Agambenian "camps." Decree 49 in 2011 represents a clear instance of "inclusive exclusion." The innovation of the research lies in the analytical application of biopolitical concepts to a concrete case and in demonstrating the structural inadequacy of liberal theories. The conclusion presents theoretical and practical solutions for transcending the Westphalian model and moving toward new concepts of citizenship based on human dignity.

Keywords: State of exception, Bare life, Homo sacer, Statelessness, Syrian Kurds, Critique of liberalism, Biopolitics.

---

1. Master in Political Sociology, Razi University, Kermanshah, Iran.
shima.hassani@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

This article investigates the structural mechanisms of political exclusion in modern nation-states by analyzing the experience of stateless Syrian Kurds since the 1962 census. It argues that liberal theories of citizenship—based on universal rights, legalism, and institutional frameworks—are incapable of explaining or preventing structural statelessness. Despite the normative appeal of liberalism, such frameworks fail in the face of sovereign decisions that exclude entire populations through exceptional measures.

The central question is: Why do liberal citizenship theories fail to address state-led exclusions, and how can concepts such as Carl Schmitt's "sovereign decision" and Giorgio Agamben's "bare life" help us understand these exclusions?

This paper draws attention to a case largely neglected in Western academic discourse and seeks to connect theoretical reflection with empirical realities. In doing so, it offers a biopolitical critique of liberal citizenship and proposes alternative models grounded in dignity and post-sovereign political belonging.

2. Theoretical framework

The article synthesizes two powerful critiques of liberal political theory:

- Carl Schmitt: Sovereignty and the Exception

Schmitt defines the sovereign as "he who decides on the exception." Sovereignty, in this sense, is not the rule of law but the power to suspend it. He argues that liberalism, with its emphasis on proceduralism and normativity, cannot respond to existential threats where swift decisions are required. Furthermore, his friend/enemy distinction defines political identity not through shared values but through exclusionary logic, which determines who belongs to the political community.

In the Syrian context, Schmitt's ideas shed light on the 1962 census, where the state exercised sovereign decision-making to arbitrarily strip citizenship from Kurds under the guise of national security and demographic integrity.

- Giorgio Agamben: Bare Life and the Camp

Agamben extends Schmitt's ideas into the realm of biopolitics, asserting that modern politics is centered not on rights but on the management of life. He introduces the figure of homo sacer, a person excluded from political and legal protection yet still under sovereign power—a life that may be killed without legal consequence but not sacrificed. Agamben's "camp" is the spatial manifestation of the state of exception, where law is suspended, and life is regulated outside normal legal structures.

Syrian Kurds, particularly those labeled *ajanib* or *maktoumeen*, became living embodiments of bare life. Their social and legal existence was reduced to survival under exclusionary surveillance, deprived of identity, political rights, and legal recourse.

- Intersection: Inclusive Exclusion

Combining Schmitt and Agamben, the article employs the concept of “inclusive exclusion” to explain how the state incorporates individuals into the legal-political framework solely to exclude and control them. In Syria, the Kurds were formally classified and documented—only to be stripped of citizenship and kept in a suspended state, neither fully inside nor completely outside the legal order.

3. Methodology

The research methodology integrates critical discourse analysis, legal hermeneutics, and historical documentation. Primary sources include Syrian legal texts, human rights reports, and testimonies, while the theoretical lens is drawn from political theory.

The case of the 1962 census in Syria’s al-Hasakeh province is central. In a single day, over 120,000 Kurds lost their nationality under a decree that required proof of residency before 1945. The process was arbitrary, lacking transparency or due process. Kurdish individuals who failed to meet the criteria were labeled as *ajanib* (“foreigners”) or *maktoumeen* (“unrecorded”), both denied access to legal identity, education, employment, healthcare, and property ownership.

These exclusions were not temporary. They persisted for decades, effectively creating a “camp” scenario across Kurdish regions—spaces under direct state surveillance, where exceptions to law became the norm. Even with Decree 49 (2011), which offered partial restoration of citizenship under political pressure during the Arab Spring, the logic of control and conditionality prevailed. Many Kurds remained stateless, and others received second-class citizenship subject to ongoing surveillance and political loyalty tests.

4. Critical Discussion

This study reveals deep structural problems within liberal theories of citizenship:

- Failure of Universal Human Rights

Despite Article 15 of the Universal Declaration of Human Rights, which guarantees the right to nationality, the international community was unable to intervene effectively in Syria’s internal decisions. Stateless Kurds remained unprotected for decades, highlighting the limits of international legal regimes that depend on state cooperation.

Hannah Arendt’s idea of the “right to have rights” becomes especially relevant. Without citizenship, one lacks the institutional ground to claim any other rights, even those deemed universal. This insight undermines the liberal assumption that rights exist independently of political belonging.

- Inadequacy of Liberal Legalism

Liberal theories presume that laws protect individuals from arbitrary power. However, the 1962 census shows that the law itself can be a tool of exclusion. When law is suspended or selectively applied, as in Syria's case, legal protection becomes an illusion. The assumption that institutions and procedures can restrain sovereign power fails in authoritarian or hybrid regimes.

- Inclusion as Control

The 2011 Decree 49 exemplifies how inclusion can serve as a form of extended control. Granting citizenship did not restore dignity or equality. Instead, it established a conditional, surveillance-based inclusion where rights could be revoked again. Agamben's "inclusive exclusion" thus remains a central analytic frame.

5. Conclusion and Suggestions

This research makes both theoretical and policy contributions.

- Theoretical Contributions

Liberalism must confront its structural blind spots. Citizenship is not merely legal status but a mechanism of inclusion/exclusion.

Concepts such as "state of exception," "bare life," and "inclusive exclusion" are essential for understanding the lived experiences of stateless populations.

The Westphalian model of sovereignty is outdated in an era of mass displacement, statelessness, and global interdependence.

- Policy Recommendations

Legal Reforms: Syria and similar states must simplify nationality laws, eliminate discriminatory criteria, and ensure birthright citizenship regardless of ethnicity.

International Cooperation: Global institutions must be empowered to hold states accountable for systemic statelessness.

Citizenship beyond Borders: New models of multilevel citizenship (local, regional, transnational) can reduce the dependence of rights on national allegiance.

Rights Based on Humanity: International law should evolve toward protecting individuals not because they belong to a nation, but because they are human.

- Final Reflection

The experience of Syria's Kurds teaches us that exclusion is not an aberration of modern politics but a central logic of sovereign power. Moving from "bare life" to full political personhood requires not only legal reform but rethinking the very foundations of political community. This challenge is urgent—not only for Kurds or Syrians—but for a global order facing rising statelessness, authoritarianism, and exclusionary nationalism.

شهروندی انحصاری و تولید «حیات برهنه»: نقد نظریات لیبرال تابعیت از منظر تجربه کردهای سوریه

شیمای حسنی کردستانی^۱

چکیده

این پژوهش به تحلیل انتقادی مکانیسم‌های طرد سیاسی در دولت‌های مدرن با تمرکز بر تجربه کردهای سوریه پس از سرشماری ۱۹۶۲ می‌پردازد. مسئله اساسی این است که نظریات لیبرال شهروندی مبتنی بر حقوق جهانی، قانون‌محوری و نهادهای بین‌المللی قادر به تبیین و پیشگیری از پدیده بی‌تابعیت ساختاری نیستند. هدف اصلی مطالعه نقد این نظریات و ارائه چارچوب نظری جایگزین مبتنی بر مفاهیم «وضعیت استثنایی» و «لحظه تصمیم» کارل اشمیت و «حیات برهنه» و «هومو ساکر» جورجو آگامبن است. سؤال محوری پژوهش این است که چگونه می‌توان مکانیسم‌های طرد سیاسی در دولت‌های مدرن را از منظر این نظریات تحلیل کرد و چرا نظریات لیبرال در توضیح این پدیده ناکام می‌مانند. روش‌شناسی پژوهش مبتنی بر تحلیل اسنادی و بررسی تطبیقی نظریات سیاسی است. داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای و گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی حقوق بشر جمع‌آوری شده است. یافته‌های کلیدی نشان می‌دهد که سرشماری ۱۹۶۲ نمونه کاملی از «لحظه تصمیم» اشمیتی بود که به طرد ۱۲۰ هزار کرد از نظم شهروندی و تبدیل آن‌ها به «هومو ساکر» آگامبنی منجر شد. این فرایند شامل تعلیق قوانین عادی شهروندی، اعمال معیارهای خودسرانه و ایجاد تمایز دوست / دشمن در سطح داخلی بود. این مطالعه آشکار می‌سازد که وضعیت استثنایی از حالت موقت به وضعیت دائمی و نهادینه تبدیل شد و مناطق کردنشین به‌عنوان «اردوگاه» آگامبنی عمل کردند. فرمان ۴۹ در سال ۲۰۱۱ نمونه بارز «شمول طردکننده» محسوب می‌شود. نوآوری پژوهش در کاربرد تحلیلی مفاهیم زیست‌سیاست بر موردی عینی و نشان دادن ناکارآمدی ساختاری نظریات لیبرال است. نتیجه‌گیری راهکارهای نظری و عملی برای عبور از مدل وستفالیایی و حرکت به سمت مفاهیم جدید شهروندی مبتنی بر کرامت انسانی ارائه می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: وضعیت استثنایی، حیات برهنه، هومو ساکر، بی‌تابعیت، کردهای سوریه، نقد لیبرالیسم، زیست‌سیاست.

۱. کارشناس ارشد علوم سیاسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

shima.hassani@gmail.com

مطالعات سیاسی بین‌النهرین، ۱۴۰۳، دوره سوم، شماره چهارم، ۶۲۵-۶۵۴.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۶

Doi: 10.22126/mps.2025.12272.1067

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسنده‌گان.

۱. مقدمه

جمله آغازین کارل اشمیت در *الهیات سیاسی* (۱۹۲۲) که در تعریف حاکم نوشت «در مورد وضعیت استثنایی تصمیم می‌گیرد»، فراتر از یک تعریف نظری، پیش‌بینی‌ای از آینده سیاست مدرن بود (Schmitt, 1985). این تعریف نه تنها درک ما از حاکمیت را دگرگون کرد، بلکه پایه‌ای فلسفی برای نقد لیبرالیسم و نظریات قانون‌محور فراهم آورد که تأثیرات آن تا امروز ادامه دارد. در همین راستا، جورجو آگامبن با الهام از اشمیت و نیز میشل فوکو، مفهوم «حیات برهنه»^۱ را پیشنهاد داد تا نشان دهد چگونه حاکمیت مدرن از طریق تولید و مدیریت حیاتی که از هر بالقوگی محروم است، خود را تأسیس می‌کند (Agamben, 1998). آگامبن معتقد است که زیست سیاست مدرن اساساً سیاسی است که تلاش دارد از خود مفهوم زندگی نوعی دیگر از حیات بدون فرم استخراج کند، حیاتی تهی از بالقوگی، آن بالقوگی که ویژگی بارتلیبی محرر،^۲ قهرمان رمان هرمان ملویل^۳ است که می‌تواند بگوید «ترجیح می‌دهم که نه...».

تجربه کردهای سوریه پس از سرشماری ۱۹۶۲ در استان حسکه، که به محرومیت حدود ۱۲۰ هزار کرد سوری از تابعیت منجر شد، نمونه‌ای بارز از این مکانیسم‌های طرد ارائه می‌دهد. این رویداد تاریخی که بیش از شصت سال پس از وقوع همچنان بر زندگی صدها هزار نفر تأثیر می‌گذارد، فرصتی برای آزمون نظریات اشمیت و آگامبن در بافت تجربی فراهم می‌آورد و پرسش‌های اساسی درباره ماهیت شهروندی مدرن و کاستی‌های نظریات لیبرال مطرح می‌کند. در دنیای معاصر که شاهد افزایش موج‌های بی‌تابعیت، آوارگی و طرد سیاسی هستیم، مطالعه این تجربه اهمیت ویژه‌ای دارد. بحران‌های سیاسی خاورمیانه، موج‌های مهاجرت و ظهور پوپولیسم‌های طردکننده در اروپا و آمریکا همگی ضرورت بازنگری در مفاهیم بنیادین شهروندی و تعلق سیاسی را آشکار می‌سازد (Shachar, 2009).

سؤال محوری این پژوهش چنین است: چگونه می‌توان مکانیسم‌های طرد سیاسی در دولت‌های مدرن را از منظر نظریات اشمیت و آگامبن تحلیل کرد و چرا نظریات لیبرال در توضیح این پدیده ناکام می‌مانند؟ برای پاسخ به این پرسش، این مقاله در چندین بخش سازمان‌دهی شده است: نخست چارچوب نظری مورد استفاده تشریح و سپس تجربه کردهای سوریه به‌عنوان نمونه

1. Bare Life

2. Bartleby the Scrivener

3. Herman Melville

موردی به تفصیل تحلیل شده است. کاستی‌های نظریات لیبرال بررسی و در نهایت مفاهیم نظری استخراج شده و راهکارهای عملی ارائه شده است. روش‌شناسی پژوهش نیز مبتنی بر تحلیل اسنادی و بررسی تطبیقی نظریات سیاسی است. داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای، گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی حقوق بشری جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها با رویکرد تفسیری و در چارچوب نظری اشمیت و آگامین انجام شده است.

۲. چارچوب نظری: از «تصمیم حاکم» تا «حیات برهنه»

۲-۱. اشمیت: حاکمیت به مثابه تصمیم در برابر لیبرالیسم

کارل اشمیت (۱۸۸۸-۱۹۸۵) در دوره آشفته جمهوری وایمار و در مواجهه با بحران‌های مکرر قانون اساسی، نظریه جدیدی از حاکمیت ارائه داد که بر تصمیم‌گیری در مواقع استثنایی متمرکز بود نه بر قانون و نهادهای پارلمانی (Schmitt, 2005). به‌واقع، در نقد لیبرالیسم پارلمانی و نظریه‌های قانون‌محور، اشمیت مفهوم حاکمیت را نه بر اساس قانون بلکه بر اساس قدرت تصمیم‌گیری در مواقع استثنایی تعریف کرد.

بر اساس نظر اشمیت، «وضعیت استثنایی» لحظه‌ای است که حاکم می‌تواند نظم حقوقی را به‌شکل موقت تعلیق کند تا نظم مجدداً برقرار شود. این تعلیق قانون، تناقض اساسی حاکمیت را آشکار می‌کند: حاکم همزمان داخل و خارج از نظم حقوقی قرار می‌گیرد. او برای حفظ قانون باید از قانون فراتر رود. اشمیت تأکید می‌کند که «حاکم در عین حال که بیرون از نظام حقوقی معتبر عادی قرار دارد، اما همچنان به آن تعلق دارد؛ زیرا او باید تصمیم بگیرد که آیا قانون اساسی باید به‌طور کامل تعلیق شود یا نه» (Schmitt, 1985: 7).

مفهوم کلیدی دیگر اشمیت «تمایز دوست / دشمن» است که او آن را بنیاد همه سیاست‌های حقیقی می‌داند. اشمیت در مفهوم سیاسی (۱۹۲۷) استدلال می‌کند که سیاست واقعی بر اساس این تمایز استوار است و آن نه تنها توصیفی از واقعیت سیاسی، بلکه عنصر سازنده هویت جماعت سیاسی محسوب می‌شود (Schmitt, 2007). بدون وجود «دشمن»، هیچ وحدت سیاسی واقعی شکل نمی‌گیرد.

نقد اشمیت از لیبرالیسم بر این مبنا استوار است که لیبرالیسم با تلاش برای جایگزینی تصمیم سیاسی با فرایندهای قانونی و تفکیک قوا، ماهیت واقعی سیاست را نادیده می‌گیرد. از دیدگاه اشمیت، «قوانین از پیش تعریف‌شده» نمی‌توانند به استثنا که لزوماً «حالت خطر شدید» و «خطری

برای وجود دولت» است پاسخ دهند. لیبرالیسم در تلاش برای «غیرسیاسی کردن» سیاست، خود را در برابر تهدیدات واقعی بی‌دفاع می‌کند (Mouffe, 2005). انتقاد اشمیت از لیبرالیسم در سه محور اصلی خلاصه می‌شود: اول، انکار ماهیت متعارض سیاست و تلاش برای حل تضادها از طریق گفت‌وگو و مشورت؛ دوم، اعتماد بیش از حد به نهادها و قوانین و نادیده گرفتن اهمیت تصمیم‌گیری حاکمانه؛ سوم، ناتوانی در تشخیص لحظات استثنایی که نیاز به اقدام سریع و قاطع دارند (Balakrishnan, 2000).

۲-۲. آگامبن: زیست سیاست و معماری طرد

جورجو آگامبن (۱۹۴۲-) با الهام از اشمیت و نیز میشل فوکو، نظریه‌ای جامع از زیست سیاست مدرن ارائه داد که در آن مفهوم «حیات برهنه» نقش محوری ایفا می‌کند. آگامبن استدلال می‌کند که قدرت حاکم خود را از طریق تولید نظم سیاسی مبتنی بر تولید و طرد همزمان حیات برهنه تأسیس می‌کند (Agamben, 1998). این نظریه فراتر از تحلیل‌های کلاسیک حاکمیت، به ساختار عمیق‌تر سیاست مدرن می‌پردازد.

«هومو ساکر» فیگور کلیدی در حقوق رومی باستان است که «قابل قربانی نیست اما کشتن او نیز تبعات قانونی ندارد». این محکوم از جامعه مذهبی و از تمام زندگی سیاسی طرد شده و از هر حقی محروم است. آگامبن این فیگور را پارادایم سیاست مدرن در نسبت با زندگی در زیست سیاست غربی می‌داند (Ibid: 8).

آگامبن بر تمایز یونانی میان «حیات برهنه» (زونه) و «شیوه خاص زندگی» (بیوس) تأکید می‌کند. حیات برهنه صرفاً حیات بیولوژیک است، در حالی که بیوس شامل زندگی سیاسی و اجتماعی است که در جامعه‌ای خاص معنا پیدا می‌کند. سیاست مدرن بر این تمایز بنا شده که حیات برهنه را از زندگی واجد بالقوگی یا فرم جدا می‌کند (Murray, 2010).

مفهوم «اردوگاه» در نظریه آگامبن بسیار حائز اهمیت است. اردوگاه فضایی بیرون و درون قلمرو است که قانون استثنا در آن جاری است و «هنگامی که حالت استثنا شروع به تبدیل شدن به قانون می‌کند، باز می‌شود». اردوگاه نه بیرون از قانون است و نه کاملاً تحت قانون، بلکه در آستانه این دو حالت قرار دارد. این فضا جایی است که «حیات برهنه» تولید و مدیریت می‌شود. آگامبن تأکید می‌کند که اردوگاه «پارادایم زیست سیاسی بنیادین غرب» شده است (Agamben, 1998: 170).

تحلیل آگامبن از فضای استثنا نشان می‌دهد که چگونه دولت مدرن به‌طور ساختاری به تولید «حیات برهنه» متکی است. این فرایند نه صرفاً در شرایط استثنایی بلکه در قلب عادی‌ترین عملکردهای دولت مدرن رخ می‌دهد. آگامبن معتقد است که مرز میان داخل و خارج، استثنا و قاعده، زندگی واجد کیفیت و حیات برهنه به‌طور مداوم در حال تغییر و بازتعریف است (Norris, 2005).

۲-۳. شمول طردکننده: تلاقی دو نظریه

رابطه بین نظریات اشمیت و آگامبن در مفهوم «شمول طردکننده»^۱ آشکار می‌شود. این مفهوم نشان می‌دهد که شمول و طرد دو روی یک سکه است. هومو ساکر دقیقاً آینه حاکم است. در حالی که حاکم خارج از قانون قرار دارد تا آن را حفظ کند، هومو ساکر از قانون طرد می‌شود، اما همچنان تحت کنترل آن باقی می‌ماند (Douzinas, 2007).

این تناقض نشان می‌دهد که حاکمیت مدرن بر تنش میان شمول و طرد بنا شده است. حاکم کسی است که قدرت تصمیم‌گیری برای آغاز حالت استثنا را دارد و این تصمیم دربردارنده هم تعیین وضعیت استثناست و هم تعریف کسانی که باید از نظم عادی طرد شوند. در این فرایند، برخی زندگی‌ها به «حیات برهنه» تبدیل می‌شوند، زندگی‌ای که در عین حال داخل و خارج از نظم حقوقی قرار دارد.

مکانیسم شمول طردکننده در سه سطح عمل می‌کند: سطح قانونی، جایی که افراد از طریق تصمیمات اداری یا قضایی از وضعیت شهروندی محروم می‌شوند؛ سطح اجتماعی، جایی که گروه‌های خاص از طریق فرایندهای «دیگری‌سازی» به حاشیه رانده می‌شوند؛ و سطح فیزیکی، جایی که فضاهای خاصی برای نگه‌داری این افراد طراحی می‌شود (Minca, 2005).

۳. تحلیل موردی: سرشماری ۱۹۶۲ و تولید «حیات برهنه»

۳-۱. زمینه‌های تاریخی: از وحدت عربی تا طرد کردی

برای درک کامل سرشماری ۱۹۶۲، باید آن را در بافت تاریخی و سیاسی عصر آن قرار داد. در دهه ۱۹۶۰، سوریه درگیر موج‌های متوالی ناسیونالیسم عربی و ایدئولوژی بعث بود. پس از فروپاشی جمهوری عربی متحد (۱۹۵۸-۱۹۶۱) و جدایی مصر و سوریه، نخبگان سیاسی سوری

به دنبال تقویت هویت عربی کشور و مقابله با آنچه «تهدیدات» قومی تلقی می‌کردند بودند (McDowall, 2004).

استان حسکه در شمال شرقی سوریه که عمده جمعیت کرد کشور را در خود جای می‌داد، از دید مقامات دمشق منطقه‌ای حساس و پرخطر محسوب می‌شد. این منطقه نه تنها مرز مشترکی با ترکیه و عراق داشت، بلکه دارای منابع نفتی و کشاورزی غنی نیز بود. حضور جمعیت کرد که زبان، فرهنگ و گاه تمایلات سیاسی متفاوتی داشتند، از منظر دولت مرکزی چالشی برای یکپارچگی ملی تلقی می‌شد (Tejel, 2009).

پیش از سرشماری ۱۹۶۲، دولت سوری گام‌های تدریجی برای کنترل جمعیت کرد برداشته بود. در سال ۱۹۵۷، حزب دموکراتیک کردستان سوریه تأسیس شد که اهداف آن ترویج حقوق فرهنگی کرد، پیشرفت اقتصادی و تغییر دموکراتیک بود؛ اما پس از طرح خواسته‌هایی برای شناسایی حقوق فرهنگی کردها، این حزب توسط جمهوری عربی متحده سرکوب شد و حتی داشتن نشریات یا موسیقی کردی برای دستگیری کافی بود (Vanly, 1992).

در این دوره، ایدئولوژی بعث با تأکید بر وحدت عربی و مبارزه با امپریالیسم، تنوع قومی را تهدیدی برای اهداف راهبردی خود می‌دانست. محمد طلب هلال، رئیس امنیت استان حسکه، در گزارشی مفصل در سال ۱۹۶۲ کردها را «خنجری در پهلوی ملت عرب» توصیف کرد و راهکارهای مختلفی برای حل مسئله کردی پیشنهاد داد که شامل جابه‌جایی جمعیت، محرومیت از حقوق شهروندی و تغییر ترکیب جمعیتی منطقه بود (Human Rights Watch, 1996).

۲-۳. «لحظه تصمیم» اشمیتی: تشریح سرشماری ۱۹۶۲

سرشماری ۱۹۶۲ در استان حسکه نمونه کاملی از آنچه اشمیت «لحظه تصمیم» حاکم می‌نامد ارائه می‌دهد. در ۲۳ اکتبر ۱۹۶۲، نظام کودتایی که خود را «فرماندهی عالی انقلابی عرب نیروهای مسلح» می‌نامید، فرمان شماره ۹۳ را صادر کرد که دستور برگزاری سرشماری استثنایی در استان حسکه را می‌داد (Tejel, 2009: 55).

این سرشماری استثنایی به مدت تنها یک روز برگزار شد و بر اساس آن، ساکنان باید اثبات می‌کردند که از سال ۱۹۴۵ در سوریه زندگی کرده‌اند. هدف ظاهری این اقدام «شناسایی نفوذکنندگان بیگانه» اعلام شد؛ اما در واقع ابزاری برای طرد جمعی جمعیت کرد بود. بهانه رسمی این بود که «بسیاری از کردهای غیرسوری به‌طور غیرقانونی از ترکیه وارد شده‌اند و لازم است وضعیت حقوقی آن‌ها تأیید شود» (McDowall, 2004: 469).

این رویداد تمام ویژگی‌های کلیدی «حالت استثنا»ی اشمیتی را نشان می‌دهد. نخست، تعلیق قوانین عادی: قوانین معمول شهروندی برای یک روز کنار گذاشته شد و معیارهای جدید و خودسرانه‌ای جایگزین آن‌ها شد. شهروندان سوری که سال‌ها در کشور زندگی کرده بودند، ناگهان باید وضعیت خود را اثبات می‌کردند.

دوم، تصمیم خودسرانه: معیارهای تابعیت بر اساس تصمیم اجرایی حاکم تعیین شد، نه قانون از پیش موجود. هیچ فرایند قانونی عادی، دادگاه یا سازوکار تجدیدنظر وجود نداشت. سوم، ایجاد استثنا: در طول یک روز، گروهی از شهروندان سوری بلافاصله به «اجانب» تبدیل شدند. طبق گفته وکلای سوری، «هزاران نفر شب‌هنگام سوری خوایند و صبح مشاهده کردند که دیگر شهروند نیستند» (Vanly, 1992: 151).

چهارم، شرایط غیرمنطقی: زمان بسیار کوتاه سرشماری (تنها یک روز) برای مردم کافی نبود تا مدارک لازم را تهیه کنند یا حتی بفهمند چه اتفاقی می‌افتد. علاوه بر این، مقامات مسئول اطلاعات کافی درباره‌ی رویه‌ها و اهداف سرشماری ارائه ندادند. بسیاری از کردها حتی از برگزاری این سرشماری اطلاع نداشتند و یا به دلیل کار در مزارع یا مناطق دورافتاده، امکان حضور در مراکز ثبت‌نام را نداشتند.

پنجم، ساختار تبعیض‌آمیز: سرشماری تنها در استان حسکه که عمدتاً کردنشین بود برگزار شد، نه در سایر مناطق کشور. این امر نشان می‌دهد که هدف واقعی طرد جمعیت کرد بود، نه شناسایی «نفوذکنندگان بیگانه» در سراسر کشور.

۳-۳. تمایز دوست / دشمن: ساخت «دشمن داخلی»

سرشماری ۱۹۶۲ نمونه‌ای واضح از کاربرد تمایز اشمیتی میان «دوست / دشمن» در سطح داخلی است. این اقدام کردها را به‌عنوان «دشمن داخلی» و تهدیدی برای امنیت ملی معرفی می‌کرد. روایت رسمی دولت سوری شامل چندین لایه از «دشمن‌سازی» بود (Tejel, 2009: 60-65):

تهدید جمعیتی: کردهای «غیرقانونی» که ترکیب قومی کشور را تهدید می‌کنند و ممکن است تعادل جمعیتی مناطق مرزی را به نفع خود تغییر دهند. این روایت بر این مبنا استوار بود که کردها «بومی» سوریه نیستند و حضورشان تهدیدی برای هویت عربی کشور محسوب می‌شود.

تهدید امنیتی: عناصر بیگانه که ممکن است با دشمنان خارجی همکاری کنند یا پایگاهی برای نفوذ کشورهای همسایه فراهم آورند. در بافت جنگ سرد و رقابت‌های منطقه‌ای، این نگرانی‌ها بهانه مناسبی برای توجیه اقدامات سرکوبگرانه بود.

تهدید هویتی: گروهی که با پروژه «امت واحده عربیه» و ساخت هویت ملی در تضاد است و ممکن است خواهان خودمختاری یا جدایی باشد. ایدئولوژی بعث که بر وحدت عربی تأکید داشت، تنوع قومی را ذاتاً مشکوک می‌دانست.

تهدید اقتصادی: افرادی که به صورت غیرقانونی از منابع کشاورزی و اقتصادی منطقه بهره‌مند می‌شوند و حق آن‌ها در این منابع مشروع نیست. استان حسکه یکی از غنی‌ترین مناطق سوریه از نظر کشاورزی و منابع زیرزمینی بود.

این روایت که عمدتاً بر اساس ترس و سوءظن بنا شده بود، زمینه ایدئولوژیک لازم برای طرد جمعی فراهم کرد. کردها از «شهروند» به «اجانب» تبدیل شدند که حضورشان تهدیدی برای امنیت و یکپارچگی ملی محسوب می‌شد. این فرایند «دیگری‌سازی» نقش کلیدی در مشروعیت‌بخشی به اقدامات بعدی دولت ایفا کرد.

۴-۴. از شهروند به هومو ساکر: فرایند عریان‌سازی سیاسی

پس از سرشماری ۱۹۶۲، کردهای محروم از تابعیت دقیقاً در وضعیت «هومو ساکر» آگامین قرار گرفتند. آن‌ها به دو دسته اصلی تقسیم شدند که هر کدام وضعیت حقوقی متفاوتی داشتند (Human Rights Watch, 1996):

اجانب (Ajanib): کسانی که مدارک ارائه کردند اما نتوانستند شرط اقامت از ۱۹۴۵ را برآورده کنند، به عنوان «اجانب» ثبت شدند. آن‌ها کارت‌های قرمز دریافت کردند که هویت و محل اقامتشان را اثبات می‌کرد، اما حقوقشان شدیداً محدود بود. آن‌ها نمی‌توانستند به خارج از کشور سفر کنند، به کشور بازگردند، یا از بسیاری از خدمات عمومی استفاده کنند.

مکتوم‌القیدین (Maktoumeen): کسانی که در سوابق اداری وجود نداشتند یا نتوانستند هیچ مدرکی ارائه دهند، در وضعیت کاملاً نامرئی قرار گرفتند. آن‌ها حتی کارت شناسایی هم دریافت نکردند و از لحاظ قانونی وجود نداشتند. این گروه در بدترین وضعیت ممکن قرار گرفت و عملاً از همه جنبه‌های زندگی رسمی طرد شد.

وضعیت این دو گروه به وضوح ویژگی‌های «هومو ساکر» آگامینی را نشان می‌دهد: آن‌ها نمی‌توانستند آسیب ببینند یا حتی کشته شوند بدون اینکه این عمل جرم محسوب شود؛ اما نمی‌توانستند «قربانی» شوند، یعنی نمی‌توانستند در معنای سیاسی یا مذهبی به عنوان شهید یا قهرمان شناخته شوند.

۳-۵. سلب حقوق بنیادین: ابعاد حیات برهنه

مانند هومو ساکر باستانی، کردهای بی‌تابعیت سوریه از طیف گسترده‌ای از حقوق بنیادین محروم شدند که شامل تمام جنبه‌های زندگی انسانی می‌شد (Kurdo, 2005):

حقوق سیاسی و شهروندی: عدم حق رأی در انتخابات یا همه‌پرسی‌ها، عدم حق مالکیت اراضی، مسکن، یا کسب‌وکار، عدم امکان ثبت ازدواج قانونی و به رسمیت شناختن روابط خانوادگی، عدم حق شکایت قانونی یا دسترسی به دادگاه‌ها و عدم امکان اخذ گذرنامه یا اسناد سفر.

حقوق اجتماعی و فرهنگی: دسترسی محدود یا منع کامل از آموزش به‌ویژه برای کردهای مکتوم، محدودیت‌های شدید در دسترسی به خدمات درمانی و بهداشتی، عدم امکان دسترسی به مشاغل دولتی یا بخش عمومی، منع از فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی رسمی و عدم شناسایی مدارک تحصیلی یا مهارت‌های حرفه‌ای.

حقوق اقتصادی: عدم امکان مالکیت رسمی املاک یا زمین، محدودیت شدید در تأسیس کسب‌وکار یا شرکت، مشکل در دسترسی به خدمات بانکی و اعتباری، عدم امکان اشتغال در بسیاری از مشاغل که نیاز به مجوز رسمی داشت و محرومیت از برنامه‌های حمایت اجتماعی و یارانه‌های دولتی.

این محرومیت‌ها نه صرفاً موقتی بلکه ساختاری و دائمی بودند. کودکانی که از والدین بی‌تابعیت متولد می‌شدند، خودکار وارد همین چرخه محرومیت می‌شدند، حتی اگر در سوریه متولد شده و تمام عمر خود را در آنجا گذرانده بودند.

۳-۶. مناطق کردنشین به‌عنوان «اردوگاه»: فضای استثنا

مفهوم اردوگاه آگامبن نه تنها به اردوگاه‌های کار اجباری محدود می‌شود، بلکه شامل «هرجا که حیات برهنه توسط قانون تولید می‌شود» نیز می‌شود. مناطق کردنشین سوریه پس از ۱۹۶۲ به‌عنوان فضاهای استثنایی عمل کردند که ویژگی‌های اردوگاه آگامبنی را داشتند (Agamben, 1998: 170-175):

نظارت ویژه و کنترل امنیتی مضاعف: جمعیت‌کردی تحت نظارت مداوم نیروهای امنیتی قرار داشت. حضور امنیتی در این مناطق به‌مراتب بیشتر از سایر نقاط کشور بود و هرگونه فعالیت فرهنگی، اجتماعی یا سیاسی تحت کنترل شدید قرار داشت. شعبه‌های سازمان امنیت دولت هرگونه حرکت جمعیت‌کرد را زیر نظر داشت.

تعلیق قوانین عادی: در این مناطق، قوانین عادی شهروندی به‌طور کامل اعمال نمی‌شد. کردهای بی‌تابعیت نمی‌توانستند از حقوق قانونی معمول استفاده کنند و اغلب تحت قوانین استثنایی قرار داشتند. آن‌ها در عمل خارج از حمایت قانون زندگی می‌کردند.

محدودیت‌های رفت‌وآمد: علی‌رغم نبود مرزهای فیزیکی، کردهای بی‌تابعیت نمی‌توانستند آزادانه به سایر نقاط کشور سفر کنند یا محل اقامت خود را تغییر دهند. عدم داشتن اسناد شناسایی معتبر آن‌ها را در موقعیت آسیب‌پذیری دائمی قرار می‌داد و هر تردد آن‌ها می‌توانست منجر به دستگیری یا اخراج شود.

دسترسی محدود به خدمات عمومی: این مناطق از نظر زیرساخت‌ها، خدمات آموزشی، درمانی و رفاهی در وضعیت نامناسب‌تری نسبت به سایر نقاط کشور قرار داشتند. دولت عمداً سرمایه‌گذاری در این مناطق را کاهش داد تا فشار بر جمعیت کرد را افزایش دهد.

آگامبن تأکید می‌کند که هومو ساکر «در رابطه مداومی با قدرتی که او را طرد کرده قرار دارد، دقیقاً به این دلیل که در هر لحظه در معرض تهدید بی‌قید و شرط مرگ قرار دارد». کردهای بی‌تابعیت سوریه دقیقاً در همین وضعیت قرار داشتند: از نظم شهروندی طرد شده بودند اما همچنان تحت حاکمیت دولت سوری بودند؛ می‌توانستند آسیب ببینند یا کشته شوند بدون اینکه این عمل جرم محسوب شود؛ و نمی‌توانستند «قربانی» شوند، یعنی قهرمان و نماد ملی یا شهید شوند.

۳-۷. نهادینه شدن استثنا: از ۱۹۶۲ تا ۲۰۱۱

آگامبن در تحلیل خود از دوره نازی نشان می‌دهد که چگونه حالت استثنا از موقت به دائمی تبدیل شد. قانون اساسی جمهوری وایمار هرگز لغو نشد، بلکه برای چهار سال تعلیق شد و این تعلیق مدام تجدید می‌شد. مشابه این الگو، وضعیت کردهای سوریه نیز از استثنای موقت به وضعیت دائمی تبدیل شد (Agamben, 2005):

تداوم زمانی: سرشماری‌ای که قرار بود اقدامی موقت برای «تصحیح» وضعیت باشد، برای پنج دهه ادامه یافت و به بخشی از ساختار اداری کشور تبدیل شد. هیچ برنامه مشخصی برای بازنگری یا اصلاح این وضعیت وجود نداشت و مقامات سوری هرگونه سؤال در این باره را رد می‌کردند.

نهادینه‌سازی اداری: دستگاه اداری ویژه‌ای برای مدیریت، کنترل و نظارت بر جمعیت بی‌تابعیت ایجاد شد. این دستگاه شامل بخش‌های خاصی در وزارت کشور، نیروهای امنیتی و سازمان‌های محلی بود که وظیفه مدیریت این جمعیت را بر عهده داشتند. به تدریج یک بوروکراسی پیچیده برای کنترل این افراد شکل گرفت.

قوانین تکمیلی: قوانین استثنایی به تدریج به بخش عادی ساختار حکومتی تبدیل شدند و قوانین تکمیلی دیگری نیز برای تنظیم وضعیت این جمعیت وضع شد. این قوانین محدودیت‌های جدیدی را بر زندگی کردهای بی‌تابعیت تحمیل کرد و دامنه کنترل دولت را گسترش داد. انتقال نسلی: مهم‌تر از همه، وضعیت بی‌تابعیتی به نسل‌های بعدی منتقل شد. فرزندان کردهای محروم از تابعیت نیز در همان وضعیت قرار گرفتند، حتی اگر در سوریه متولد شده و تمام عمر خود را در این کشور گذرانده بودند. این امر نشان می‌دهد که چگونه وضعیت استثنای بی‌تابعیت طبیعی و نسلی تبدیل شده بود.

نهادینه شدن این وضعیت همچنین شامل ایجاد ساختارهای غیررسمی برای مدیریت زندگی این جمعیت بود. شبکه‌های واسطه‌گری، بازارهای غیررسمی و سیستم‌های رشوه‌خواری که امکان دسترسی محدود به برخی خدمات را فراهم می‌کرد. این ساختارها خود به بخشی از اقتصاد سیاسی طرد تبدیل شده بودند.

۴. فرمان ۴۹ (۲۰۱۱): تناقض شمول / طرد

۴-۱. بافت سیاسی: قیام و ضرورت مشروعیت‌یابی

در آوریل ۲۰۱۱، در میان تشدید اعتراضات سراسری علیه رژیم بشار اسد، رئیس‌جمهور سوریه فرمان شماره ۴۹ را صادر کرد که به برخی کردهای ثبت‌نشده تابعیت وعده می‌داد. این اقدام در شرایط خاصی اتفاق افتاد که درک آن برای تحلیل تناقض «شمول طردکننده» ضروری است (Lund, 2013).

بشار اسد که از سقوط سایر رهبران خودکامه در جریان بهار عربی - از جمله حسنی مبارک در مصر و زین‌العابدین بن علی در تونس - نگران شده بود، به دنبال جلب حمایت اقلیت‌های مذهبی و قومی برای مقابله با قیام بود. کردها که تقریباً ۱۰ درصد جمعیت سوریه را تشکیل می‌دادند و عمدتاً در مناطق استراتژیک شمال و شمال‌شرق کشور سکونت داشتند، گروهی بودند که رژیم نمی‌توانست حمایت آن‌ها را نادیده بگیرد. در همین دوره، اعتراضات در مناطق کردنشین نیز شروع شده بود و جوانان کرد در کنار سایر معترضان سوری خواهان سرنگونی رژیم بودند. رژیم اسد نگران بود که کردها به جنبش اعتراضی بپیوندند و بدین ترتیب جبهه‌ای جدید علیه او باز شود. از سوی دیگر، تجربه کردهای عراق که پس از ۲۰۰۳ موفق به کسب خودمختاری شده بودند، الهام‌بخش کردهای سوری بود. مجموع این عوامل، به صدور فرمان ۴۹ منجر شد.

بر اساس این فرمان، افرادی که به‌عنوان «اجانب» در استان حسکه ثبت شده‌اند، باید تابعیت سوری دریافت کنند. این فرمان شامل سه ماده ساده بود که به‌ظاهر مسئله پیچیده بی‌تابعیت را حل می‌کرد:

ماده ۱: به افرادی که به‌عنوان اجانب در استان حسکه ثبت شده‌اند، تابعیت عربی سوری اعطا می‌شود.

ماده ۲: وزیر کشور دستورالعمل‌های اجرایی این فرمان را صادر خواهد کرد.

ماده ۳: این فرمان از روز انتشار در جریده رسمی لازم‌الاجراست.

۴-۲. تحلیل پارادوکس: چرا حالا؟

صدور فرمان ۴۹ خود مصداق بارز تناقض «شمول طردکننده» آگامبن است و سؤالات اساسی را مطرح می‌کند (Institute for War and Peace Reporting, 2013):

پرسش زمان‌بندی: چرا رژیم سوری پس از ۴۹ سال اصرار بر طرد کردها، ناگهان تصمیم به شمول آن‌ها گرفت؟ اگر این کردها واقعاً «نفوذکنندگان بیگانه» بودند، چگونه اکنون شایسته تابعیت شده بودند؟ این پرسش، بنیان‌های نظری طرد اولیه را زیر سؤال می‌برد و نشان می‌دهد که معیارهای تابعیت نه بر اساس حقوق انسانی بلکه بر اساس منافع سیاسی تعیین می‌شود.

انتخاب‌گری در شمول: چرا فرمان فقط شامل «اجانب» شد و «مکتومین» که در وضعیت بدتری قرار داشتند نادیده گرفته شدند؟ این انتخاب‌گری نشان می‌دهد که شمول نیز ابزاری برای کنترل و مدیریت است، نه لزوماً اقدامی عادلانه. رژیم تنها به بخشی از مسئله پرداخت که سازمان‌دهی آن آسان‌تر بود.

ابزاری بودن شمول: آیا این شمول حقیقی بود یا صرفاً ابزار جدیدی برای کنترل؟ شواهد نشان می‌دهد که رژیم به دنبال خنثی کردن پتانسیل شورش در مناطق کردنشین بود، نه بازگرداندن عدالت. فرمان در زمانی صادر شد که رژیم به حمایت هر گروه ممکن نیاز داشت تا بقای خود را تضمین کند.

شرطی بودن حقوق: فرمان ۴۹ نشان داد که حقوق شهروندی در سوریه شرطی و قابل‌لغو است. همان‌طور که در ۱۹۶۲ با یک تصمیم اداری حقوق شهروندی سلب شد، در ۲۰۱۱ نیز با تصمیم مشابهی برگردانده شد. این امر بنیان‌های حقوقی شهروندی را تضعیف می‌کند.

۳-۴. اجرای ناقص و محدودیت‌های عملی

علی‌رغم صدور فرمان، اجرای آن با مشکلات جدی مواجه شد که نشان‌دهنده پیچیدگی‌های ساختاری مسئله بی‌تابعیت است:

آمار پیشرفت: بر اساس منابع رسمی اداره احوال شخصیه حسکه در سال ۲۰۱۸، از ۲۴۲ هزار نفری که به‌عنوان اجانب ثبت شده بودند، ۲۲۶ هزار و ۴۸۹ نفر موفق به اخذ تابعیت سوری شدند، اما ۱۹ هزار و ۷۵۳ نفر همچنان بی‌تابعیت باقی ماندند (Kurdish National Council, 2019). این آمار نشان می‌دهد که حتی در بهترین شرایط، اجرای کامل فرمان دشوار بود.

وضعیت مکتومین: فرمان اصلاً به وضعیت مکتومین نپرداخت؛ اما گزارش‌ها نشان می‌دهد که حدود ۵۰ هزار نفر از آنان نیز موفق به «تصحیح» وضعیت حقوقی خود شدند، احتمالاً از طریق کانال‌های غیررسمی، رشوه یا واسطه‌گری محلی. این فرایند نشان می‌دهد که حتی خارج از چارچوب رسمی، راه‌هایی برای بازگشت به نظم شهروندی وجود داشت.

عدم جبران خسارت: هیچ‌یک از متون، ضمایم یا تفاسیر فرمان ۴۹ به هیچ شکل جبران مالی یا معنوی برای آسیب‌های وارده از محرومیت و انکار تابعیت بین ۱۹۶۲ و ۲۰۱۱ اشاره نکرد. این عدم جبران نشان می‌دهد که رژیم هرگز مسئولیت اقدامات گذشته خود را نپذیرفت و تنها به دنبال حل مسائل جاری بود.

پیچیدگی‌های جنگ: جنگ داخلی سوریه که از ۲۰۱۱ آغاز شد، اعمال درخواست تابعیت را پیچیده‌تر کرد. بسیاری از کردهای بی‌تابعیت مجبور به ترک مناطق خود شدند و روه‌هایی که باید توسط کردهای آواره در دیاسپورا دنبال می‌شد، توسط فرمان روشن نشد. این وضعیت نشان می‌دهد که چگونه بحران‌های سیاسی می‌توانند حل مسائل ساختاری را پیچیده‌تر کنند.

محدودیت‌های بوروکراتیک: حتی برای کسانی که مشمول فرمان بودند، فرایند دریافت تابعیت زمان‌بر و پرهزینه بود. نیاز به مدارک متعدد، پرداخت هزینه‌های مختلف و گذراندن مراحل اداری پیچیده، بسیاری از افراد را از استفاده از این فرصت بازداشت.

۴-۴. شمول شرطی و کنترل مستمر

تحلیل دقیق‌تر فرمان ۴۹ نشان می‌دهد که این «شمول» نه بازگشت کامل به وضعیت شهروندی عادی بلکه نوعی شهروندی درجه دوم و مشروط بود. کردهایی که موفق به دریافت تابعیت شدند

همچنان تحت نظارت ویژه امنیتی قرار داشتند و حقوق کاملی که سایر شهروندان سوری داشتند برای آنها تضمین نشده بود (Lowe, 2014).

نظارت امنیتی مستمر: علی‌رغم دریافت تابعیت، کردهای سابقاً بی‌تابعیت همچنان در فهرست‌های ویژه امنیتی قرار داشتند. فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی و حتی اقتصادی آنها تحت نظارت دقیق بود و هرگونه مخالفت با سیاست‌های رژیم می‌توانست به سلب مجدد حقوق بینجامد. محدودیت‌های عملی: در عمل، بسیاری از کردهای تازه‌تابعیت‌یافته هنوز نمی‌توانستند به آسانی به مشاغل دولتی دسترسی پیدا کنند یا در مناصب حساس قرار گیرند. تبعیض غیررسمی در بسیاری از بخش‌های اداری ادامه داشت.

وابستگی به اراده سیاسی: مهم‌تر از همه، بازگشت حقوق شهروندی وابسته به اراده سیاسی رژیم بود، نه حقوق ذاتی انسانی. این امر نشان می‌داد همان‌طور که در ۱۹۶۲ این حقوق سلب شده بود، می‌توانست مجدداً سلب شود.

این وضعیت دقیقاً همان چیزی است که آگامین از آن به‌عنوان «شمول طردکننده» یاد می‌کند: افراد به نظم حقوقی بازگردانده می‌شوند، اما به شیوه‌ای که همواره امکان طرد مجدد آنها وجود دارد. آنها در وضعیت دائمی آستانه قرار می‌گیرند که نه کاملاً داخل و نه کاملاً خارج از نظم شهروندی هستند.

۵. ناکارآمدی نظریات لیبرال: از حقوق جهانی تا واقعیت طرد

۵-۱. شکست پروژه حقوق بشر جهانی

تجربه کردهای سوریه یکی از نمونه‌های بارز شکست نظام بین‌المللی حقوق بشر در حمایت از آسیب‌پذیرترین گروه‌هاست. اعلامیه جهانی حقوق بشر در ماده ۱۵ به‌صراحت اعلام می‌کند که «هرکس حق تابعیت دارد» و «هیچ‌کس نمی‌تواند به‌طور خودسرانه از تابعیت خود یا حق تغییر تابعیت محروم شود» (United Nations, 1948). با این حال، این اصول بنیادین نتوانست در سال ۱۹۶۲ و بعد از آن از ۱۲۰ هزار کرد سوری محافظت کند.

انکار تابعیت توسط دولت سوریه به مردان، زنان و کودکان متولد سوریه که هیچ ادعایی بر تابعیت کشور دیگری نداشتند، نمونه آشکاری از تبعیض صرفاً بر اساس قومیت و نقض فاحش استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر بود؛ اما چرا حقوق بشر در این مورد شکست خورد؟ (Belton, 2005).

وابستگی به حاکمیت ملی: نظام حقوق بشر بین‌المللی بر اساس فرضیه حاکمیت ملی بنا شده است. وقتی دولت‌ها تصمیم به طرد گروهی از شهروندان خود می‌گیرند، هیچ نهاد فراملی قدرت مؤثر و عملی برای مداخله ندارد. شورای امنیت سازمان ملل که تنها نهاد بین‌المللی با قدرت اجرایی است، اغلب به دلیل منافع ژئوپلیتیک اعضای دائمی خود قادر به اقدام نیست.

«حق داشتن حقوق»: هانا آرنست در تحلیل خود از بحران آوارگان پس از جنگ جهانی اول مفهوم «حق داشتن حقوق» را مطرح کرد. او نشان داد که حقوق بشر، علی‌رغم ادعای جهانی بودن، همچنان به تعلق ملی وابسته است. بدون تابعیت، فرد عملاً از تمام حقوق محروم می‌شود؛ زیرا هیچ دولتی مسئولیت حمایت از او را نمی‌پذیرد (Arendt, 1951).

ناتوانی در برابر تصمیمات حاکمانه: جامعه بین‌الملل در برابر تصمیمات حاکمانه داخلی که اشمیت از آن‌ها سخن می‌گوید ناتوان است. سرشماری ۱۹۶۲ دقیقاً نمونه‌ای از چنین تصمیمی بود، اقدامی که خارج از چارچوب قوانین عادی و بر اساس ضرورت تعریف شد. نهادهای بین‌المللی ساختار و ابزار لازم برای مواجهه با چنین اقداماتی را ندارند.

تضاد ساختاری: نظام بین‌المللی خود مبتنی بر اصل حاکمیت ملی است و در عین حال می‌خواهد حقوق فردی را تضمین کند. این تضاد ساختاری منجر به عجز نظام در مواقعی می‌شود که دولت‌ها علیه بخشی از شهروندان خود اقدام می‌کنند.

۲-۵. پارادوکس شهروندی مدرن

محرومیت از تابعیت، کردهای بی‌تابعیت سوریه را در موقعیتی متناقض قرار داد که بنیان‌های نظریات لیبرال شهروندی را زیر سؤال می‌برد (Gibney, 2013):

آزادی حرکت: کردهای بی‌تابعیت هیچ گذرنامه یا سند سفر شناخته‌شده بین‌المللی نداشتند و بنابراین، از اعمال حق آزادی حرکت که در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی تضمین شده محروم بودند. آن‌ها نه می‌توانستند کشور را ترک کنند و نه در صورت خروج بازگردند. این محرومیت آن‌ها را در موقعیت اسارت جغرافیایی قرار داده بود.

تضاد بنیادین نظام وستفالیایی: نظام بین‌المللی وستفالیایی مبتنی بر این فرض است که هر فرد باید متعلق به دولتی باشد تا از حمایت برخوردار شود؛ اما همین سیستم امکان «طرد» و تولید بی‌تابعیت را نیز فراهم می‌آورد. این تضاد نشان می‌دهد که خود نظام مولد بی‌تابعیت است.

وابستگی حقوق به تعلق ملی: علی‌رغم ادعای جهانی بودن حقوق بشر، در عمل تمام حقوق به تابعیت در یکی از دولت‌ها وابسته است. کردهای سوریه نشان دادند که بدون تابعیت، فرد در واقع از تمام حقوق محروم می‌شود، حتی حق زندگی نیز تضمین نیست.

شکست اصل شهروندی جهانی: نظریات لیبرال بر امکان گسترش تدریجی حقوق شهروندی تا سطح جهانی تأکید دارند؛ اما تجربه کردهای سوریه نشان می‌دهد که عمل برعکس، یعنی محدودسازی و طرد، کاملاً ممکن است و حتی در دنیای مدرن نیز رخ می‌دهد.

۳-۵. کاستی‌های نظری لیبرالیسم

نظریات لیبرال شهروندی بر چند فرضیه بنیادین استوارند که تجربه کردهای سوریه آن‌ها را زیر سؤال می‌برد (Brown, 2010):

فرضیه جهانی‌گرایی: لیبرالیسم بر این باور است که حقوق بشر جهانی و جدایی‌ناپذیر هستند؛ اما تجربه نشان می‌دهد که این حقوق به‌شدت به زمینه سیاسی و حاکمیت ملی وابسته‌اند. بدون حمایت دولت، حقوق بشر صرفاً اعلامیه‌های توخالی باقی می‌ماند.

فرضیه قانون‌محوری: نظریات لیبرال بر اولویت قانون بر قدرت تأکید دارند؛ اما اشمیت نشان داده که در لحظات حساس، تصمیم حاکم بر قانون غلبه می‌کند. سرشماری ۱۹۶۲ دقیقاً چنین لحظه‌ای بود که قوانین عادی شهروندی در یک روز کنار گذاشته شد.

فرضیه تدریجی‌گرایی: لیبرالیسم معتقد است که پیشرفت تدریجی به‌سمت جهانی شدن حقوق و دموکراسی امکان‌پذیر است؛ اما تجربه نشان می‌دهد که حرکت برعکس، یعنی طرد و محدودسازی حقوق، نیز کاملاً ممکن است. تاریخ خطی نیست و پیشرفت در حوزه حقوق بشر قابل برگشت است.

فرضیه عقلانیت: نظریات لیبرال بر عقلانیت بازیگران سیاسی تأکید دارند؛ اما تجربه نشان می‌دهد که تصمیمات سیاسی اغلب بر اساس عواطف، ترس و منطق دوست / دشمن گرفته می‌شوند. تصمیم برای طرد کردها بیشتر بر اساس ترس از «دیگری» گرفته شد تا بر اساس محاسبات عقلانی.

فرضیه نهادگرایی: لیبرالیسم بر اهمیت نهادها در حفظ حقوق تأکید دارد؛ اما نهادها خود می‌توانند ابزار طرد و سرکوب باشند. دستگاه اداری، قضایی و امنیتی سوریه همگی در خدمت طرد کردها قرار گرفتند.

۵-۴. مرزهای شمول لیبرال

یکی از مشکلات اساسی نظریات لیبرال این است که همواره مرزهایی میان «داخل» و «خارج»، «ما» و «آنها» فرض می‌کنند. حتی در لیبرال‌ترین جوامع، شهروندی بر اساس طرد «دیگران» تعریف می‌شود. مسئله این است که این مرزها چگونه ترسیم می‌شوند و چه کسانی را شامل یا طرد می‌کنند (Benhabib, 2004).

طبیعی‌سازی طرد: لیبرالیسم با طبیعی‌سازی مرزهای ملی و شهروندی، طرد برخی گروه‌ها را امری عادی و ضروری جلوه می‌دهد؛ اما تجربه کردهای سوریه نشان می‌دهد که این مرزها ساختگی و قابل تغییر است.

تناقض شمول / طرد: نظریات لیبرال نمی‌توانند این تناقض اساسی را حل کنند که چگونه می‌توان همزمان به حقوق جهانی انسان معتقد بود و طرد برخی گروه‌ها را توجیه کرد. این تناقض در عمل به بی‌عدالتی‌هایی منجر می‌شود که کردهای سوریه تجربه کردند.

انحصاری بودن شهروندی: لیبرالیسم بر اساس مفهوم انحصاری شهروندی بنا شده که تعلق به یک جامعه سیاسی را شرط دسترسی به حقوق می‌داند. این مفهوم اساساً با ادعای جهانی بودن حقوق بشر در تضاد است.

۶. تحلیل تطبیقی: سوریه در بافت منطقه‌ای و جهانی

۶-۱. مقایسه با تجربه عراق: از مشکل به راه‌حل

تجربه عراق پس از ۲۰۰۳ نمونه‌ای جالب از حل نسبتاً موفق مسئله بی‌تابعیت کردی ارائه می‌دهد که می‌توان آن را با وضعیت سوریه مقایسه کرد (Stansfield, 2007):

شباهت‌های تاریخی: مانند سوریه، عراق نیز سیاست‌های طردکننده علیه کردها اعمال کرده بود. در دهه ۱۹۸۰، رژیم صدام حسین عملیات «انفال» را علیه کردها اجرا کرد که به نسل‌کشی و آواره شدن صدها هزار کرد منجر شد. همچنین، سیاست «تعریب» مناطق کردنشین، جابه‌جایی اجباری جمعیت و محرومیت از حقوق فرهنگی از جمله اقدامات مشابه با سوریه بود.

تفاوت‌های کلیدی پس از ۲۰۰۳: سقوط رژیم صدام و تشکیل نظام دموکراتیک امکان حل مسئله بی‌تابعیت را فراهم کرد. شناسایی اقلیم کردستان عراق به‌عنوان منطقه خودمختار و تضمین حقوق کردها در قانون اساسی جدید، برنامه‌های گسترده برای بازگشت آوارگان کرد و جبران

خسارات وارده و شناسایی حقوق کامل شهروندی برای کردها که امروز از حقوق شهروندی کاملی برخوردارند و حتی در سطح فدرال نیز نقش مهمی ایفا می‌کنند.

درس‌های قابل استخراج: تغییرات سیاسی عمیق می‌تواند مسائل بی‌تابعیت ساختاری را حل کند؛ فدرالیسم و تکثرگرایی سیاسی راه‌حل مؤثری برای تنوع قومی است. شناسایی حقوق اقلیت‌ها پیش شرط ثبات بلندمدت است و مشارکت سیاسی واقعی اقلیت‌ها در قدرت ضروری است.

۲-۶. نمونه‌های جهانی: روهینگیا و فلسطینیان

مقایسه با سایر موارد بی‌تابعیت در جهان نشان می‌دهد که تجربه کردهای سوریه جزئی از الگویی گسترده‌تر است (Weiss, 2015):

روهینگای میانمار: مانند کردهای سوریه، روهینگیا نیز از طریق قانون تابعیت ۱۹۸۲ میانمار از شهروندی محروم شدند. آن‌ها نیز به‌عنوان «نفوذکنندگان بیگانه» شناخته شدند و مورد سیاست‌های طردکننده قرار گرفتند. تفاوت اصلی در شدت خشونت فیزیکی علیه روهینگیا بود که منجر به آوارگی جمعی آن‌ها در بنگلادش شد.

فلسطینیان لبنان: فلسطینیان ساکن لبنان نیز در وضعیت مشابهی قرار دارند. آن‌ها بیش از ۷۰ سال است که در لبنان زندگی می‌کنند اما از حقوق شهروندی محروم‌اند. محدودیت‌های شغلی، تحصیلی و اجتماعی آن‌ها شباهت زیادی به وضعیت کردهای سوریه دارد.

نکات مشترک: در همه این موارد، طرد بر اساس هویت قومی یا مذهبی انجام شده است؛ دولت‌ها از ابزارهای قانونی و اداری برای مشروعیت‌بخشی به طرد استفاده کرده‌اند؛ جامعه بین‌الملل ناتوان از حل مؤثر این مسائل بوده و فرایند طرد به تولید «حیات برهنه» در معنای آگامبنی منجر شده است.

۳-۶. چالش‌های نوظهور: تغییرات اقلیمی و مهاجرت

تغییرات اقلیمی و بحران‌های زیست‌محیطی چالش‌های جدیدی برای مفاهیم سنتی شهروندی و تابعیت ایجاد کرده است (Biermann & Boas, 2010). مهاجران اقلیمی، آوارگان دریایی و کسانی که به دلیل بلاهای طبیعی مجبور به ترک خانه می‌شوند، اغلب در وضعیت حقوقی مبهمی قرار می‌گیرند که شباهت‌هایی به تجربه کردهای سوریه دارد.

این پدیده‌ها نشان می‌دهد که مسئله بی‌تابعیت نه تنها حل نشده بلکه در حال پیچیده‌تر شدن است. نظریات سنتی شهروندی که بر اساس مرزهای ثابت جغرافیایی و هویت‌های قومی بنا شده، قادر به پاسخ‌گویی به این چالش‌های نوین نیست.

۷. راهکارهای حل: از نظریه تا عمل

۱-۷. اصلاحات قانونی ضروری

برای حل بحران بی‌تابعیت، تغییرات بنیادین در ساختار قانونی و اداری ضروری است: رفع تبعیض جنسیتی: در بافت درگیری سوریه، اصلاح قانون برای رفع تبعیض جنسیتی و انطباق قانون تابعیت سوریه با هنجارها و استانداردهای بین‌المللی بیش از هر زمان دیگری ضروری است که شامل این موارد می‌شود: اصلاح قانون تابعیت برای تضمین برابری حقوق زنان و مردان در انتقال تابعیت به فرزندان، ساده‌سازی فرایندها و حذف موانع بوروکراتیک، کاهش هزینه‌هایی که خانواده‌های فقیر را از دسترسی به حقوق محروم می‌کند و تضمین حق تجدیدنظر از طریق ایجاد سازوکارهای قانونی برای اعتراض و تجدیدنظر در تصمیمات مربوط به تابعیت. حمایت از کودکان آسیب‌پذیر: بدون پرداختن به موانع اصلی برای تحقق حقوق کودکان در تابعیت و هویت حقوقی، این کودکان همچنان در حاشیه زندگی خواهند کرد. اقدامات ضروری شامل تضمین حق تابعیت برای همه کودکان متولد در سوریه صرف نظر از وضعیت والدین، تسهیل دسترسی به شناسنامه و برنامه‌های ویژه برای کودکان آواره است.

۲-۷. سیاست‌های جامع شمول

گسترش فرمان ۴۹: شمول مکتومین که در وضعیت بدتری نسبت به اجانب قرار دارند، ایجاد مسیرهای ساده‌شده برای کودکان و نوجوانان بی‌تابعیت، اجرای برنامه‌های جبران خسارت برای دهه‌ها محرومیت و ارائه خدمات حمایتی برای تسهیل ادغام اجتماعی و اقتصادی.

بازنگری در سیاست‌های هویت ملی: تغییر رویکرد رسمی از دیدن تنوع قومی به عنوان «تهدید» به پذیرش آن به عنوان «ثروت ملی»، اجرای برنامه‌های آموزشی در سطح ملی برای ارتقای آگاهی درباره حقوق اقلیت‌ها، تغییر روایت رسانه‌ای از «دیگری‌سازی» به «همزیستی سازنده» و تضمین نمایندگی واقعی اقلیت‌ها در نهادهای سیاسی.

۷-۳. همکاری بین‌المللی و نهادسازی

تعهد به کنوانسیون‌های بین‌المللی: پیوستن به کنوانسیون ۱۹۵۴ مربوط به وضعیت اشخاص بی‌تابعیت، اجرای کنوانسیون ۱۹۶۱ برای کاهش موارد بی‌تابعیت، تقویت همکاری با UNHCR برای بهبود سیستم‌های ثبت‌احوال و ارائه گزارش‌های دوره‌ای به نهادهای بین‌المللی. مکانیسم‌های نظارت و پیگیری: ایجاد کمیسیون ملی مستقل برای پیگیری حقوق اقلیت‌ها، تقویت نقش سازمان‌های غیردولتی در نظارت و حمایت و انتشار منظم آمار و اطلاعات مربوط به وضعیت افراد بی‌تابعیت.

۷-۴. چشم‌انداز بلندمدت: عبور از مدل وستفالیایی

برای حل بنیادین مسئله بی‌تابعیت، تغییرات ریشه‌ای‌تری در مفاهیم حاکمیت و شهروندی مورد نیاز است:

حقوق مبتنی بر انسانیت: به جای اینکه حقوق به تابعیت ملی وابسته باشد، باید بر اساس انسانیت تضمین شود. این امر مستلزم پذیرش مفهوم شهروندی جهانی، تقویت نهادهای بین‌المللی و مسئولیت حمایت از طرف جامعه بین‌الملل است.

شهروندی چندسطحی: امکان کسب حقوق شهروندی در سطوح مختلف (شهری، منطقه‌ای، ملی، جهانی) مستقل از یکدیگر، شهروندی شهری بر اساس اقامت، شهروندی منطقه‌ای و شهروندی فراملی.

حاکمیت توزیع‌شده: توزیع قدرت میان سطوح مختلف به جای تمرکز در دولت ملی از طریق فدرالیسم حقیقی، خودمختاری محلی و مشارکت فراملی.

۸. نتیجه‌گیری: از نقد به چشم‌انداز

۸-۱. خلاصه یافته‌های اصلی

این پژوهش با تحلیل تجربه کردهای سوریه نشان داد که نظریات اشمیت و آگامبن ابزارهای تحلیلی برای فهم سازوکارهای طرد سیاسی در دولت‌های مدرن فراهم می‌آورد که نظریات لیبرال قادر به تبیین آن‌ها نیست. یافته‌های کلیدی این پژوهش عبارت است از:

سرشماری ۱۹۶۲ به‌عنوان «لحظه تصمیم»: این رویداد نمونه‌ای کامل از اعمال «حالت استثنا»ی اشمیتی بود. در طول یک روز، قوانین عادی شهروندی تعلیق شد؛ معیارهای خودسرانه

جایگزین شد و ۱۲۰ هزار کرد از نظم شهروندی طرد شدند. این تصمیم بر اساس منطق «دوست / دشمن» گرفته شد که کردها را تهدیدی برای امنیت ملی معرفی کرد. تحلیل این رویداد نشان می‌دهد که چگونه «لحظه تصمیم» حاکمانه می‌تواند در یک روز وضعیت حقوقی هزاران نفر را تغییر دهد.

تولید «حیات برهنه»: کردهای محروم از تابعیت دقیقاً در وضعیت «هومو ساکر» آگامین قرار گرفتند. آن‌ها به افرادی تبدیل شدند که می‌توانستند کشته شوند اما نمی‌توانستند قربانی شوند، زندگی‌ای برهنه از همه حقوق سیاسی، اجتماعی و اقتصادی. این وضعیت شامل محرومیت از حقوق اساسی مانند حق رأی، مالکیت، ازدواج قانونی، دسترسی به آموزش و درمان و حتی حق شکایت قانونی بود.

شکست نظریات لیبرال: نظریات لیبرال مبتنی بر حقوق جهانی، قانون‌محوری و نهادهای بین‌المللی نتوانست از این جمعیت محافظت کند. حقوق بشر جهانی در عمل به تابعیت ملی وابسته ماند و نهادهای بین‌المللی در برابر «تصمیمات حاکمانه» ناتوان بودند. این شکست نشان می‌دهد که فرضیه‌های اساسی لیبرالیسم درباره جهانی بودن حقوق، اولویت قانون و امکان پیشرفت تدریجی نیاز به بازنگری دارد.

نهادینه شدن استثنا: آنچه به عنوان اقدام موقت آغاز شد، به بخشی دائمی از ساختار حکومتی تبدیل شد. حالت استثنا نهادینه شد و نسل‌ها در وضعیت بی‌تابعیت به دنیا آمدند. این فرایند شامل ایجاد بوروکراسی ویژه، وضع قوانین تکمیلی و انتقال وضعیت بی‌تابعیت به نسل‌های بعدی بود. پارادوکس شمول طردکننده: فرمان ۴۹ در سال ۲۰۱۱ نمونه‌ای بارز از سازوکار «شمول طردکننده» آگامین بود. این فرمان نه بازگشت کامل به شهروندی عادی بلکه نوعی شهروندی مشروط و درجه دوم ارائه داد که همواره امکان سلب مجدد را در خود داشت.

۲-۸. مفاهیم نظری

نقد حاکمیت و ستالیایی: سیستم بین‌المللی مبتنی بر دولت‌های ملی خود عامل تولید بی‌تابعیت است. این سیستم بر فرضیه اشتباه استوار است که همه انسان‌ها متعلق به دولتی هستند که از آن‌ها محافظت می‌کند. تجربه کردهای سوریه نشان می‌دهد که این فرضیه نادرست است و میلیون‌ها نفر در جهان در وضعیت بی‌تابعیت به سر می‌برند.

شمول‌طردکننده به‌عنوان ساختار بنیادین: سازوکارهای طرد بخش جدایی‌ناپذیر از ساختار دولت مدرن است، نه انحراف از آن. هر نظام سیاسی برای تعریف «داخل» نیاز به تعریف «خارج» دارد. این سازوکار در قلب دولت مدرن قرار دارد و نه صرفاً در شرایط استثنایی بلکه در عادی‌ترین عملکردهای آن نیز فعال است.

ضرورت بازانندیشی بنیادین: مفاهیم حاکمیت، شهروندی و تعلق سیاسی نیازمند بازنگری اساسی است. مدل‌های جدیدی از تعلق سیاسی مورد نیاز است که بر کرامت انسانی همه افراد استوار باشد، نه بر اساس خون، خاک یا قدرت. این بازانندیشی باید شامل مفاهیم جدیدی از شهروندی چندسطحی، حقوق مبتنی بر انسانیت و حاکمیت توزیع‌شده باشد.

نقش کلیدی فضا در سیاست: تحلیل مناطق کردنشین به‌عنوان «اردوگاه» نشان می‌دهد که چگونه فضا ابزاری برای اعمال قدرت و کنترل جمعیت است. فضاهای استثنا نه تنها شامل اردوگاه‌های فیزیکی بلکه مناطق جغرافیایی، اداری و حقوقی خاصی است که در آن‌ها قوانین عادی تعلیق می‌شود.

۸-۱. پیامدهای سیاسی

ضرورت اصلاحات ساختاری: حل مسئله بی‌تابیت نیازمند تغییرات عمیق در قوانین، ساختارهای سیاسی و فرهنگ حکمرانی است. این اصلاحات نباید صرفاً شامل تغییرات قانونی بلکه تحول در نگرش‌ها و رویکردهای بنیادین نسبت به تنوع قومی و حقوق اقلیت‌ها باشد.

اهمیت همکاری بین‌المللی: یک کشور به تنهایی نمی‌تواند با چالش بی‌تابیت مقابله کند. نیاز به همکاری جدی و مؤثر بین‌المللی وجود دارد که فراتر از صرف امضای کنوانسیون‌ها باشد و شامل سازوکارهای عملی برای حمایت و پیگیری شود.

نقش کلیدی جامعه مدنی: سازمان‌های غیردولتی، فعالان حقوق بشر و نهادهای جامعه مدنی نقش حیاتی در فشار برای تغییر و حمایت از افراد بی‌تابیت دارند. این نهادها می‌توانند پل ارتباطی میان جامعه بین‌الملل و جوامع محلی باشند.

لزوم پیشگیری: به‌جای تمرکز صرف بر حل مسائل موجود بی‌تابیت، باید بر پیشگیری از بروز موارد جدید نیز تأکید کرد. این امر مستلزم شناسایی عوامل خطر، آموزش مقامات و ایجاد سیستم‌های هشدار زودهنگام است.

۸-۴. محدودیت‌های پژوهش و پیشنهادهای آتی

این پژوهش با محدودیت‌هایی روبه‌رو بود که باید در نظر گرفته شوند، از جمله: محدودیت‌های منابع: دسترسی به منابع مستقیم و مصاحبه‌های میدانی با کردهای بی‌تابعیت به دلیل شرایط جنگی سوریه محدود بوده است. تحقیقات آتی می‌توانند با دسترسی بهتر به منابع میدانی، تحلیل دقیق‌تری ارائه دهند.

محدودیت زمانی: این مطالعه عمدتاً بر دوره ۱۹۶۲-۲۰۱۱ متمرکز شده و تحولات بعد از جنگ داخلی سوریه کمتر بررسی شده است. مطالعات آتی می‌توانند به تأثیر جنگ بر وضعیت کردهای بی‌تابعیت پردازند.

محدودیت تطبیقی: اگرچه مقایسه‌هایی با سایر موارد بی‌تابعیت انجام شده، اما تحلیل عمیق‌تر تطبیقی می‌تواند درک بهتری از الگوهای جهانی ارائه دهد.

پیشنهادها: تحقیقاتی آتی: مطالعه تأثیر جنگ سوریه بر وضعیت کردهای بی‌تابعیت، بررسی تجربه کردهای سوری در دیاسپورا، تحلیل تطبیقی با سایر موارد بی‌تابعیت در منطقه، مطالعه نقش فناوری‌های جدید در مدیریت هویت و تابعیت و بررسی تأثیر تغییرات اقلیمی بر الگوهای بی‌تابعیت از جمله موضوعاتی است که برای مطالعه و بررسی در آینده پیشنهاد می‌شود.

۸-۵. چشم‌انداز آینده: امید در میان چالش

علی‌رغم پیچیدگی‌های موجود و عمق مسئله، دلایلی برای امیدواری وجود دارد که عبارت‌اند از: تجربه‌های موفق: حل مسئله کردهای عراق پس از ۲۰۰۳ نشان می‌دهد که تغییر ممکن است. وقتی اراده سیاسی وجود داشته باشد، حتی مسائل عمیق و ریشه‌دار نیز قابل حل است. تجربه آفریقای جنوبی در پایان آپارتاید، آلمان پس از اتحاد و کشورهای بالکان پس از جنگ‌های دهه ۱۹۹۰ نشان می‌دهد که حتی عمیق‌ترین تقسیمات قومی و سیاسی نیز قابل ترمیم است.

آگاهی جهانی روزافزون: حساسیت اجتماع جهانی نسبت به مسائل بی‌تابعیت و حقوق اقلیت‌ها در حال افزایش است. رسانه‌های اجتماعی و فناوری‌های ارتباطی امکان‌های جدیدی برای آگاهی‌رسانی و فشار افکار عمومی فراهم کرده است. کمپین‌هایی مانند #IBelong سازمان ملل نشان می‌دهد که مسئله بی‌تابعیت دیگر موضوعی فراموش شده نیست.

فشار نسل جوان: نسل جدید کردهای سوری که در عصر جهانی‌سازی و ارتباطات رشد کرده‌اند، دیگر حاضر به پذیرش وضعیت موجود نیستند. آن‌ها از ابزارها و دانش لازم برای مطالبه حقوق خود برخوردارند و از طریق شبکه‌های بین‌المللی با سایر گروه‌های مشابه در ارتباط‌اند.

تغییرات ژئوپلیتیکی: تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی، از جمله تغییرات در سیاست‌های قدرت‌های بزرگ نسبت به خاورمیانه، فرصت‌های جدیدی برای بازنگری در ساختارهای موجود فراهم می‌آورد. ظهور بازیگران جدید منطقه‌ای و تغییر در توازن قدرت می‌تواند زمینه‌ساز تحولات مثبت باشد.

نوآوری‌های حقوقی: توسعه مفاهیم جدید در حقوق بین‌الملل، مانند «مسئولیت حمایت» و «حقوق شهروندی جهانی»، ابزارهای جدیدی برای مواجهه با مسائل بی‌تابیت فراهم می‌آورد. اگرچه این مفاهیم هنوز در مراحل اولیه توسعه است، اما پتانسیل تحول بنیادین در رویکردها را دارد.

۸-۶. پیام نهایی: از «حیات برهنه» به زندگی کامل

تجربه کردهای سوریه درس عمیقی برای فهم سیاست ارائه می‌دهد: هیچ جامعه‌ای نمی‌تواند بر پایه طرد بخشی از اعضای خود، ثبات پایدار و عدالت واقعی بنا کند. «حیات برهنه» نه تنها برای کسانی که مستقیماً تحت تأثیر قرار می‌گیرند ویرانگر است، بلکه تمام بافت اجتماعی را تهدید می‌کند و زمینه بی‌ثباتی و درگیری را فراهم می‌آورد.

همان‌طور که آگامین هشدار می‌دهد، اردوگاه «پارادایم بیوسیاسی بنیادین غرب» شده است. اگر نخواهیم همه در اردوگاه‌های مختلف فیزیکی یا مجازی زندگی کنیم، باید از الگوهای شمول طردکننده فاصله بگیریم. این امر مستلزم شجاعت سیاسی، تغییر نگرش‌ها و یافتن مدل‌های جدیدی از تعلق سیاسی است که بر کرامت ذاتی انسان و حقوق برابر همه افراد استوار باشد.

راه‌حل نهایی نه در بازگشت به گذشته و نه در ادامه مسیر فعلی، بلکه در خلق آینده‌ای نهفته است که در آن مفهوم شهروندی بر پایه انسانیت مشترک بنا شود، نه بر اساس خون، خاک یا قدرت. این آرمان شاید دور به نظر برسد، اما تجربه تاریخ نشان داده که تغییرات بنیادین اغلب زمانی اتفاق می‌افتند که غیرممکن به نظر می‌رسند.

کردهای سوریه با مقاومت شصت‌ساله خود نشان داده‌اند که انسان‌ها می‌توانند علی‌رغم همه فشارها، بر انسانیت خود پافشاری کنند. داستان آن‌ها نه تنها روایت طرد و رنج، بلکه روایت مقاومت و امید نیز هست. این امید چراغ راهی است برای همه کسانی که در جست‌وجوی عدالت و کرامت انسانی‌اند.

در نهایت، مطالعه این تجربه نشان می‌دهد که مبارزه برای حقوق شهروندی و کرامت انسانی پایان‌ناپذیر است. هر نسل باید این حقوق را مجدداً تعریف و از آن دفاع کند و آن را توسعه دهد. مسئولیت ما در دوره معاصر یافتن راه‌هایی است که همه انسان‌ها، صرف‌نظر از قومیت و مذهب یا محل تولد، بتوانند از حقوق کامل شهروندی در جامعه جهانی برخوردار شوند.

References

- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- Agamben, G. (2005). *State of Exception*. Chicago: University of Chicago Press.
- Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt Brace.
- Balakrishnan, G. (2000). *The Enemy: An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*. London: Verso.
- Belton, K. A. (2005). "The neglected non-citizen: Statelessness and liberal political theory". *Journal of Global Ethics*, 1(2), 175-194. <https://doi.org/10.1080/17449626.2011.558733>
- Benhabib, S. (2004). *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790799.002>
- Biermann, F., & Boas, I. (2010). "Preparing for a warmer world: Towards a global governance system to protect climate refugees". *Global Environmental Politics*, 10(1), 60-88. <https://doi.org/10.1162/glep.2010.10.1.60>
- Brown, W. (2010). *Walled States, Waning Sovereignty*. New York: Zone Books.
- Douzinas, C. (2007). *Human Rights and Empire: The Political Philosophy of Cosmopolitanism*. London: Routledge.
- European Union Agency for Asylum. (2020). *Country Guidance: Syria - Kurds*. Malta: EUAA. https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2025-06/2025_Country_Guidance_Syria_interim_guidance.pdf
- Gibney, M. J. (2013). *The Ethics and Politics of Asylum: Liberal Democracy and the Response to Refugees*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Human Rights Watch. (1996). *Syria: The Silenced Kurds*. New York: Human Rights Watch. <http://dx.doi.org/10.25673/103865>
- McDowall, D. (2004). *A Modern History of the Kurds*. London: I.B. Tauris.

- Minca, C. (2005). "The return of the camp". *Progress in Human Geography*, 29(4), 405-412. <https://doi.org/10.1191/0309132505ph557xx>
- Mouffe, C. (2005). *On the Political*. London: Routledge.
- Murray, A. (2010). *Giorgio Agamben*. London: Routledge.
- Norris, A. (2005). *Politics, Metaphysics, and Death: Essays on Giorgio Agamben's Homo Sacer*. Durham: Duke University Press.
- Schmitt, C. (1985). *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schmitt, C. (2007). *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shachar, A. (2009). *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Stansfield, G. (2007). *Iraq: People, History, Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Syrians for Truth and Justice. (2022). *Statelessness in Syria: An Enduring Dilemma*. Damascus: STJ. https://stj-sy.org/wp-content/uploads/2022/10/Statelessness-in-Syria_An-Enduring-Dilemma.pdf
- Tejel, J. (2009). *Syria's Kurds: History, Politics and Society*. London: Routledge.
- UNHCR. (2022). *Global Trends: Forced Displacement in 2021*. Geneva: UNHCR. https://www.unhcr.org/wp-content/uploads/sites/27/2022/06/UNHCR-global-trends-report_2021.pdf
- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. New York: UN Publications. https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf
- Vanly, I. C. (1992). "The Kurds in Syria and Lebanon". In P. G. Kreyenbroek & S. Sperl (eds.). *The Kurds: A Contemporary Overview*. London: Routledge, pp. 143-170. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203993415-11/kurds-syria-lebanon-ismet-ch%C3%A9riff-vanly>
- Weiss, T. G. (2015). "R2P alive and well after Libya". *Ethics & International Affairs*, 25(3), 287-292. https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/cceia/v25i3/f_0022904_18786.pdf